

INVERSIO SIMBÒLICA I IDENTITAT ÈTNICA: UNA APROXIMACIÓ AL CAS
DE CATALUNYA (1).

Joan FRIGOLÉ

Institut Català d'Antropologia.
Universitat Autònoma de Barcelona.

L'objectiu d'aquest treball és l'anàlisi d'alguns episodis o moments en les relacions entre l'estat franquista i Catalunya, considerant fonamentalment conjunts de símbols oposats. A continuació intento destacar el paper que aquests símbols van tenir en dos processos també oposats: un de negació i, l'altre, de recuperació de tot allò que negava el primer. La paraula que defineix aquest segon procés és la de "redreçament". Seguint a Sally Falk Moore, anomeno aquests dos processos "processos de regulació". Finalment, els analitzo com una successió de dues formes o estils d'organització anomenats "communitas" i "estructura" segons la terminologia de Victor Turner.

Per entendre el fenomen de la identificació ètnica a Catalunya és absolutament necessari de referir-se a aquest procés global. Es dins d'aquesta perspectiva que els fenòmens o elements culturals a nivell micro o macro-social adquireixen o no significat ètnic.

L'aplicació de nous conceptes i models a la investigació de la realitat ètnica i nacional pot posar de relleu aspectes i significats nous i fer que unes dades que per a altres models tenen un valor accessori, passin a tenir ara major rellevància.

Definició de conceptes i presentació de models.

Es útil de distingir analíticament entre el concepte de cultura i el d'identitat cultural o ètnica. Habitualment, l'Antropologia, seguint Tylor (1871), defineix la cultura com "aquell tot complex que inclou el coneixement, les creences, l'art, la moral, el dret, els costums i qualssevol altres hàbits adquirits per l'home en tant que membre de la societat". El concepte d'identitat cultural o ètnica és més restringit que no pas el de cultura. La identitat cultural es basa en l'existència i coneixement d'un nombre limitat d'elements culturals. En el concepte d'identitat cultural apareix a més, en primer pla, la relació indissociable d'uns homes amb uns elements culturals,

contribuint aquests darrers a la seva organització en un grup social de tipus formal o informal. En estudiar la cultura hom pot en canvi deixar de banda en molts moments l'esmentada relació. Quant a la cultura i a l'identitat ètnica, s'ha de considerar també la seva dimensió temporal. Així com el pas del temps suposarà per a la cultura bàsicament l'aparició d'un nou element, la modificació d'un altre, la reestructuració del conjunt, etc., en el cas de la identitat ètnica el pas del temps és equivalent a un canvi de context o, dit d'una altra manera, la dimensió temporal és rellevant en la mesura en què ha fet variar o ha modificat el context. Els canvis en la identitat ètnica van lligats als canvis de context.

La identitat, del tipus que sigui, no és pas únicament quelcom que hom sent o pensa, sinó quelcom que s'ha de manifestar oberta i públicament. El lloc de la identitat no és ni el cor ni el cap de les persones, sinó els variats contextos i escenaris públics que cada societat defineix com a pertinents per a la presentació, exhibició i trobada dels diferents tipus de persones i entitats, seguint un doble ordre, el del cicle vital dels individus i el del treball i festes. Aquests contextos, escenaris i situacions formals o informals es caracteritzen perquè fan sorgir moviments alternants de cooperació i competició, d'unió i separació, de solidaritat i antagonisme. És en aquests escenaris i contextos on es manifesta i és percebuda per uns i altres la identitat de cadascú, i on aquesta juga un paper fonamental com a aglutinant d'interessos, objectius i condicions, tant de tipus material com espiritual, similars o fins i tot heterogènies. Fora de les diferents escenes públiques, sembla que s'esfumi i es torni inoperant. La identitat no és un fenomen senzill, si no el resultat d'un conjunt de moviments d'identificació. Aquests consisteixen fonamentalment en l'adhesió, exhibició, ús, contacte i manipulació d'elements molt heterogenis com paraules i eslògans, insígnies i grafismes, vestits, llocs i recintes, figures i personatges, colors i ordenacions de les coses i dels individus, etc. Tots aquests elements no són utilitzats per ells mateixos, sinó que s'exhibeixen i usen per a expressar públicament altres realitats que són difícils de copsar per si mateixes a través dels sentits i que, per tant, és difícil que desvetllin una ad-

hesió emocional. Tots els elements citats són mitjans per a significar pública i obertament realitats de tipus no material o incorpòries com els valors, les virtuts, les actituds vitals, les qualitats i característiques de les coses, institucions i persones, com la cohesió, la continuïtat, l'honor, la submissió, la llibertat, la unió, etc. Generalment, els individus, grups i institucions utilitzen alhora diversos elements, com per exemple delimitacions de l'espai, construcció de recintes, vestits, insígnies, paraules, gestos, ordre de col·locació de les coses i persones, etc., per a manifestar i remarcar idees, qualitats, aspiracions i conceptes que s'atribueixen a si mateixos, és a dir, per a significar i afirmar la posició i la identitat individual i col·lectives.

Els individus i els grups participen de vàries identitats, essent la identitat ètnica la més inclusiva de totes elles. Però en cada moment o context específic, segons els participants i segons les divisions i alinacions que real o simbòlicament s'estableixen entre ells, sobresurt una sola identitat dominant, i les altres resten inoperants i a segon terme.

Si considerem el problema de la identitat ètnica en la seva dimensió històrica, veurem que cada època ofereix la possibilitat d'un tipus de integració i d'identificació dominant que corre paral·lel a la jerarquització de les formes organitzatives existents. Avui sembla possible afirmar, o sospitar com a mínim, que l'Estat, que és l'organització més complexa i comprensiva, és solament una fase històricament circumscrita i determinada cap a nivells d'integració més complexes. Mentre apareix una perspectiva d'integració superior, tenim com a contrapartida l'aparició de moviments que pretenen reordenar la realitat interna de cada estat i modificar la jerarquia de les unitats o segments interns. Els dos moviments -fusió a nivell superior o supraestatal i segmentació a nivell inferior o intraestatal- són completament compatibles i lògics.

Històricament, han estat els estats nacionals els que s'han preocupat constantment, més que no pas altres tipus d'unitats històriques, per tal d'assegurar la integració i l'assimilació

de tots els seus ciutadans, han destruït les formes organitzatives incompatibles amb la nova organització, utilitzant per a aquesta finalitat procediments administratius, però especialment l'eficàcia dels exèrcits nacionals. Si mirem la Península Ibèrica en l'edat moderna, veurem que els moviments d'identificació ètnica sorgeixen del xoc d'estructures: una estructura s'imposa i engloba l'altre. Els efectes, la desfeta, es convertirà en un símbol ètnic de primera magnitud. Així tenim que la batalla d'Almansa, per als valencians, la de Villalar, per als castellans, la de Barcelona per als catalans, s'han convertit en símbols ètnics.

Pensant en el procés d'identificació ètnica catalana a la postguerra, és útil d'introduir el concepte de senyal. Actua com a senyal qualsevol element que, amb la seva aparició, desencadena l'acció humana. Els senyals tenen a veure amb el desvetllament, orientació i coordinació de les accions humanes. Els símbols conserven aquesta característica en la mesura en què recorden la situació o context concret al que es referien primàriament, del que van ser desplaçats per factors o circumstàncies històriques. El grau d'autonomia del símbol respecte d'un context determinat és exponent de la seva riquesa de significats. El senyal, contràriament, està vinculat a un context concret i és unívoc.

A partir de la desfeta (1939), Catalunya sofreix una situació d'empobriment cultural deguda a què els símbols de la catalanitat són negats i substituïts per altres elements que forçosament porten l'imprompta directa de la seva vinculació a una situació de repressió i coacció. Els símbols que l'estat franquista imposa i difon, a causa de la seva vinculació directa amb l'"alliberament", només poden indicar al català com a tal les següents actituds: renúncia, submissió o resistència i rebel·lió. Parlar en una llengua diferent de la nostra, cantar unes determinades cançons, fer determinats gestos en relació a una sèrie d'objectes i persones era quelcom primàriament obligatori. Tots els valors, idees i atributs que l'estat franquista volia projectar i difondre a través dels nous símbols i de la nova ordenació simbòlica de la societat i de la realitat,

queden interferits i anul·lats pel fet que recorden als catalans la situació inicial, la desfeta, i les seves conseqüències. Els símbols franquistes només podien funcionar aquí com a senyals i, a més, amb el recolzament constant de tot l'aparell repressiu. És amb el pas del temps que aquests senyals adquiriran més autonomia fora del context inicial, i es podran transformar en elements simbòlics, en contra-símbols, en la mesura en què la gent, individualment i col·lectiva, els utilitzi com a punts de referència i connexió d'experiències i vivències de tipus i ordres diferents.

Sally Falk Moore, en l'epíleg al llibre Symbol and Politics in communal ideology (1975), presenta un model adequat per a l'estudi i anàlisi de les situacions de canvi, de la relació entre l'ideologia i l'acció, la continuïtat i el canvi, i les relacions entre els nivells micro i macrosocial. Parteix de la consideració que és útil, de vegades, de considerar a nivell teòric la vida social com a indeterminada. Pressuposa que la vida social és indeterminada excepte en la mesura en què la cultura i les relacions socials la fan determinada. Així, doncs, parla de processos de "regularització", que són aquells que intenten de determinar i fixar la realitat social. Determinar i fixar no són dos estats que hom aconsegueix de cop, sino dos processos. Fix significa, en termes de realitat social, allò que es renova de forma continuada. Els processos de regularització juntament amb els d'ajust personal operen en un medi social parcialment indeterminat. Aquest model crec que ens permet d'entendre el procés d'identificació ètnica, i el que proposava l'estat franquista com a dos processos continuats i renovats constantment per a fixar la realitat socio-cultural, per a fer prevaler símbols i classificacions oposades. Encara que em limitarè fonamentalment a les expressions simbòliques d'aquests dos processos contraposats, aquest model permet explicar també les relacions entre els grups i organitzacions que s'enfronten, és a dir, les relacions de poder.

El terme "communitas", tal com el defineix Víctor Turner, és un tipus específic de relació social que, segons l'extensió i la importància que arribi a tenir, pot suspendre parcialment o total, temporalment o definitiva, l'estructura d'una ins-

titució o una societat determinada. La "communitas" té una qualitat existencial, implica una relació de tot ésser humà amb els altres éssers humans. L'"estructura" té en canvi una qualitat cognitiva, és essencialment, des d'aquest punt de vista, un conjunt de classificacions i un model per a ordenar la vida pública. Per estructura s'entén també un ordre social consistent en un conjunt de rols i status pels quals passen parcialment o total els individus a través del temps. En la situació de "communitas" l'estructura es troba en un estat de suspensió, la vida del grup tendeix a convertir-se en homogènia i indiferenciada, és tot l'home el qui interessa i no els seus rols socials concrets. El sistema de valoració que els acompanya resta en suspens en una situació de "communitas". L'única classificació i valoració vigent consisteix en afirmar-se com a una sola humanitat concreta i delimitada. La divisió de funcions i de tasques, la distribució de la responsabilitat i l'obligació de donar comptes són pròpies d'una situació d'estructura. La situació de "communitas" apareix quan els individus se'ls permet d'actuar espontàniament, sense que la seva conducta estigui mediatitzada per rols concrets, sense les valoracions que acompanyen aquests rols. La situació de "communitas" és un sinònim de solidaritat no interessada, de fusió, d'espontaneïtat i de festa. La "communitas" té també un aspecte de potencialitat, és una situació generadora de nous símbols rituals i models que poden servir per a una nova ordenació i classificació de la realitat social. Víctor Turner distingeix tres modalitats de "communitas": l'existencial o espontània, la normativa -que es dona quan l'anterior s'organitza en un sistema social perdurable-, i la ideològica. Aquest última és fonamentalment un projecte ideal que precedeix i acompanya la "communitas" normativa.

Caracterització de les dues unitats político-administratives: la Catalunya autònoma i l'Estat franquista.

En el moment de l'alzamiento el futur estat franquista es presenta embolcallat en una ideologia de "communitas", com un projecte de "communitas" enfront de l'organització político-administrativa de la Catalunya autònoma. A Catalunya, en aquesta mateixa època, hi trobem una situació de pluralisme ideològic que es relaciona amb una situació d'estructura. Hi havia un

govern propi, una ordenació jurídica i política pròpies, una ordenació territorial específica i les categories i classificacions pròpies d'una societat agrícola però, a la vegada, fortament industrialitzada. Catalunya constituïa un ordre en el sentit més positiu de la paraula. A més, les relacions entre els grups existents a Catalunya abans d'iniciar-se l'alzamiento eren les normals en una situació d'estructura: les tensions i els conflictes no amenaçaven amb desintegrar l'esmentat ordre. La situació canvia amb l'inici de la guerra. Per als qui atacaven aquest ordre, no era aquest sinó un caos fruit d'una situació d'estructura agreujada per les tensions que els sublevats atribuïen als membres d'aquesta estructura: separatistes, anarquistes i comunistes. El símbol dels catalans serà l'expressió rojo-separatista. La Catalunya autònoma es converteix per a ells en el símbol d'una situació d'estructura amb totes les connotacions negatives possibles. L'estat franquista tenia una ideologia de "communitas" i una organització que, en les seves línies generals, era la concreció d'un determinat projecte de "communitas". L'atac a una situació d'estructura adopta la forma de "communitas". Els valors de l'estructura són invertits. La separació, distància, aïllament i discrepància relativament institucionalitzades entre individus i grups en una situació d'estructura eren considerades com a negatives. Per oposició, aixequen la bandera de la unitat absoluta, de la unificació i la fusió. La unitat és el símbol màxim de tota aquesta època. ¿Com s'aconseguirà a la pràctica aquesta unitat?. En l'in-group, mitjançant rituals de "communitas"; en l'out-group, mitjançant la repressió que adoptarà les formes de depuració, empresonament i afusellament. Els membres de l'out-group, o bé seran incorporats a la comunitat moral dels vencedors a través d'un procés de transició dolorosa (la regeneració a través del dolor), o bé en seran exclosos definitivament en tant que símbols icònics dels valors rebutjats. Existeixen en aquesta època tribunals militats especials "de liquidaciones". En els diaris, quan anuncien la detenció d'alguna persona que va tardar en ser localitzada, es parla de la captura del monstruo.

L'anul·lació de qualsevol element que pugui servir per a establir classificacions i, per tant, per a donar lloc a possi-

bles divisions és quelcom molt evident en la ideologia de l'estat franquista. Veiem ara un dels molts exemples possibles, unes cites d'un text per a l'adoctrinament de nenes de set a deu anys:

"-¿Qué es el nacionalismo?

-Nacionalismo es la idea que entiende a la patria no como una empresa a cumplir en el mundo, sino como soporte físico de nuestra vida.

- Entonces, ¿por qué no podemos ser nacionalistas?

- Porque para nosotros ya sabéis que la patria no es el territorio, ni la lengua, ni la raza, sino la

"Unidad de Destino orientada hacia su Norte Universal".

- ¿Y cuál es el destino de España?

- Incorporar a todos los hombres a una empresa universal de salvación.

- ¿Qué quiere decir esto?

- Hacer que todos los hombres antepongan los valores espirituales a los materiales".

I d'aquí la definició de l'home com portador de valors eterns. Finalment, veiem aquesta altre formulació:

"-¿Qué se opone a que nosotros seamos materialistas?

- Nuestro concepto del hombre como un fin eterno en Dios y el Destino de nuestra Patria en el mundo, que tiene como fin el incorporar a los hombres a una empresa universal de salvación".

(Págs. 98 y 92. Libro de Formación Política. Madrid, s.a.)

Totà diversitat és espúria i secundària. El que realment importa és la unitat profunda i la més completa adequació entre aquestes tres entitats: l'home, la pàtria i Déu. L'eliminació dels elements que separen, el rebuig de la instrumentalització en les relacions humanes deguda a la sobrevaloració de l'espiritualitat i l'acord més absolut en relació a unes finalitats espirituals són alguns dels aspectes més destacats del model que se'ns proposava. L'afirmació i exaltació constant d'una humanitat cristiana i espanyola era l'objectiu d'aquest projecte de "communitas". Ser home, ser catòlic i ser espanyol haurien d'ésser una única cosa. Les mateixes expressions que utilitzen els sublevats contra l'ordre i l'estructura republicana poden considerar-se com a símbols de "communitas", com les expressions movimiento nacional, cruzada nacional, unificación nacional, en-

front del que anomenaven rotura, desgarramiento, desintegración, de la patria. La llei de 5 d'abril de 1938 derogava l'Estatut de Catalunya, reflejo de un régimen disgregador que implicava la negación de aquellos vínculos consustanciales con la unidad nacional.

La disposició vertical, entre altres coses, dels colors de la bandera de la Falange serà interpretada como la búsqueda de un paraíso difícil. La verticalitat serà el símbol de la integració, i el feix de fletxes, el símbol del haz entrañable de personas y pueblos. Cal recordar també el gran nombre d'actes i de formes amb que hom recorda els morts. Evidentment, els morts del propi in-group, de la pròpia comunitat moral. Tot això pot interpretar-se com una manera d'aconseguir la unitat i de re - construir l'estructura ideal del grup.

Anàlisi dels símbols i dels dos processos de regularització antagonics.

Presentaré a continuació una sèrie de símbols oposats, els de l'estat franquista, tal com apareixen en el procés d'imposició i afirmació de l'ordre franquista, i tal com són vistos pels grups i sectors de Catalunya, i les seves rèpliques.

La victòria: aquesta és una de les paraules més repetides, escrites i gravades pel nou estat. La multivocalitat d'aquesta paraula és molt gran. És la victòria sobre el comunisme, la maçoneria i el separatisme; és la victòria sobre l'anti-Espanya; és la victòria sobre unes estructures i autoritats concretes; és la victòria sobre unes terres, pobles i gent; però és també la victòria de la unitat enfront de la separació i la disgregació, de l'ordre sobre el caos, de l'espiritualitat sobre el materialisme. És la victòria a la vegada de les armes i de la fe. És la victòria del nou estat enfront de l'anterior, la república.

Aquesta victòria la componen episodis que constitueixen una mena d'història mítica, que és necessari repetir, reviuir, i recordar periòdicament per tal d'assegurar la continuïtat del nou ordre establert. Veiem a través d'unes cites com concebei-

"El triunfo de las armas del caudillo, Franco acaba de concederos el inmenso beneficio de la liberación y el altísimo honor de que los hombres y tierras de esta región (...) se incorporen de modo pleno, definitivo e irrevocable a la grandeza y unidad de la Patria".

(Del "Bando del General Jefe de los Servicios de Ocupación". La Vanguardia Española, 28 enero 1939).

...."Con palabras del ministro de la Gobernación diremos: Hay una Cataluña española, nacional, que vence por y para España, pero hay otra desviada de la justicia, de la verdad y del patriotismo, que ha sucumbido, que ha sido vencida, militarmente vencida, ante la fuerza imponente de los soldados de Franco.

Ya ha llegado el día en que España, la nueva y eterna España, había de encontrarse reina, dueña y señora de Cataluña por los siglos de los siglos".

(Del editorial de la Vanguardia Española, 28 enero 1939).

Com a resultat d'aquesta victòria tot es tindrà forçosament d'espanyolitat. L'espanyolitat com a símbol desplaça la catalanitat. El diari citat es titulava anteriorment "La Vanguardia" i es transformarà en "La Vanguardia Española", els vivas de les forces d'ocupació s'expressen així: ¡Viva la Cataluña española!. El fruit de la victòria és també la difusió i exaltació de los escudos, insignias y símbolos que la victoria sobre los enemigos rojo-separatistas ha hecho gloriosos y definitivos. L'objecte és la fixació simbòlica de la realitat de forma definitiva.

Per a la majoria dels grups i sectors de Catalunya aquesta victòria és sinònim de derrota. La paraula freqüentment utilitzada és la de desfeta. Aquesta desfeta és també una desfeta individual i col·lectiva, material i espiritual, la desfeta d'un ordre social i simbòlic que han estat destruïts. Vegem-ne uns testimonis:

"La guerra imposada acabà amb la desfeta de Catalunya. L'odi anticatalà dels vencedors s'abaté damunt el nostre poble (...).

Catalunya, com els altres pobles de L'Estat espanyol, va perdre el règim democràtic. Però, a més, a Catalunya li fou arrabassat el seu règim autònic. Les lleis del Parlament català foren anul·lades. L'organització administrativa de la Generalitat de Catalunya, condemnada. La llengua catalana, fins aleshores oficial a Catalunya, fou prohibida en la vida so-

cial i pública, i només fou tolerat "su uso privado y familiar" (...). Sancions de tota mena caigueren sobre els infractors. Tot llibre, pel sol fet de ser escrit en català, fou condemnat al foc o a ésser convertit en pasta de paper. Totes les entitats culturals catalanes foren clausurades. El magisteri català fou perseguit i substituït per mestres enviats de fora de Catalunya (...). Comença aleshores un intent d'autèntic genocidi cultural contra el poble de Catalunya." (Josep Benet, 1978, 13-14).

L'escriptor Gaziol escrigué, davant l'espectacle de la Catalunya de 1939:

"Res no ha quedat en peu del que era nostre: ni el govern, ni les institucions, ni la cultura, ni la llengua, ni tan sols la senyera. Només ens restà, com un tros trossejat i sense ànima, la nostra vençuda terra catalana. Sí, hem perdut; Catalunya ha perdut". (Citada en Josep Benet, 1973, 13).

Raimon canta:

"A l'any 40 quan jo vaig nèixer, jo crec que tots, tots havíem perdut".

Benet diu de la desfeta:

"Perquè aquells catalans que, com a individus pertanyents a una classe social o afectes a una ideologia conservadora, o per motiu de llur creença religiosa, es trobaven situats entre els vencedors, com a catalans, és a dir, com a membres d'una comunitat nacional concreta, es trobaven situats entre els vençuts, llevat que reneguessin de llur catalanitat; que es convertissin en botiflers". (Josep Benet, 1978, 16).

La desfeta és comparada amb la de 1714, encara que es valori com la més dura de la història de Catalunya. La victòria té també paral·lels en el passat imperial d'Espanya: Carles V i Felip II.

Una poesia popular, que al·ludeix als fets de 1640, comença amb una exclamació de dolor:

"Catalunya, comtat gran, qui t'ha vista tan rica i plena. Ara el Rei nostre senyor, declarada ens té la guerra".

La poesia segueix explicant totes les vexacions de les tropes de Felip IV i en resumeix la intencionalitat amb una sola frase: "tot per desolar la terra". L'himne de Catalunya, "Els Segadors" transforma el crit de dolor en un crit d'esperança i confiança:

"Catalunya triomfant, tornarà a ser rica i plena".

Aquesta és una de les característiques més clares en el procés d'identificació ètnica catalana: transformar el negatiu en positiu. La derrota s'ha de convertir en redreçament. La mateixa estàtua de Rafel de Casanova, que durant molts anys ha estat de cara a la paret en un magatzem municipal, esperant tornar a ser col·locada en un lloc públic, ensenyant la cara, podria simbolitzar aquesta situació.

Veiem en detall com es concreta la victòria, com es fa palpable i per què és la més dura.

Es tradueixen al castellà tots els topònims i noms pròpis. Quan no es pot traduir, se'n modifica la grafia. Es prohibeix inscriure en el Registre Civil noms en català. Cal recordar que els noms propis funcionen com a símbols.

Quan, passats ja alguns anys, es permet l'edició d'algunes obres del poeta Verdaguer és a condició de fer-ho utilitzant l'ortografia anterior a les normes de l'Institut d'Estudis Catalans. Aquella llengua, arcaïtzant i no unificada, sí que es creu compatible amb l'espanyola, perquè se'ls apareix deslligada de tot l'esforç polític i literari per a convertir-la en una llengua moderna.

Veiem un exemple concret del procés d'anul·lació, per una banda, i d'afirmació d'un ordre nou, per una altra. En el diari del dia 1 de setembre de 1939 apareix una ordre del governador civil de Barcelona:

"Nuevo plazo para redactar rótulos e impresos en el idioma nacional. No obstante las exortaciones y facilidades publicadas por el Excelentísimo Ayuntamiento de esta capital para que desaparecieran de los e-

difícios públicos y privados, así como de las entidades que de cualquier modo se relacionan con lo público, toda especie de inscripciones no redactadas en el idioma nacional, y a pesar de la comunicación de sanciones que oportunamente se hizo conocer, es patente que están aún visibles excepciones concebibles más bien como efecto de negligencia, que de absurda rebeldía.

Pero como dicha orden ha de ser cumplimentada, y Barcelona y su provincia ha de ofrecer a sus residentes y visitantes nacionales y extranjeros el aspecto de una tierra tan íntegramente española como la que fue en tiempos de su más gloriosa tradición en que los monarcas inmortales fundadores del Imperio español se complacían en residir en esta urbe como en su propia sede, he dispuesto conceder una plaza que terminará el día 14 del corriente mes de setiembre para que desaparezcan los restos que quedan de inscripciones rojo-separatistas y sean substituidas por textos correctamente redactados en el idioma nacional, los que todavía aparezcan en otra lengua, en fachadas, en muestras comerciales, documentación utilizada en relación con el público, inscripciones y rótulos....." (El Correo Catalán).

La missió que se li encomana a la "lengua nacional" amb relació a Catalunya es la següent:

"la lengua común a todos los españoles, señal de unidad y vehículo de mutua comprensión y recíproco auxilio, borrará el supuesto hecho diferencial...." (El Correo Catalán, 1 de abril de 1939).

En la Vanguardia Española de 5 d'agost de 1939, el nou governador feia la seva presentació amb les següents paraules:

"En la reespañolización cultural de Cataluña espero poner lo principal de mi empeño, desde la primera enseñanza a la alta cultura, auténtica y última explicación de muchos acontecimientos y actitudes lamentables".

Així, el dia 6 d'octubre, aquest mateix governador civil, "sorprende y clausura dos escuelas laicas y separatistas.....

Uno de los supuestos maestros se encontraba reunido dando clases a unos 20 niños, los cuales respondieron a un breve interrogatorio (que no fue preciso prolongar ante lo inequívoco de las respuestas), amnifestando que no se les enseñaba el catecismo y que las clases las daba en catalán. En el acto dio orden de detención del presunto maestro (...) y fue conducido

por la guardia civil a la cárcel, instruyéndose las diligencias oportunas (...)"
(La Vanguardia Española, 6 octubre 1939).

Rafael López de Haro escribia a la Vanguardia Española del dia 4 de febrer de 1939:

"Como si en la pauta de cada bayoneta trajesen los gloriosos soldados de Franco un vocablo y así el Diccionario de la Academia todos juntos, al liberar Barcelona...."

En front d'aquest procés se'n produeix un altre de resistència amb l'objectiu fonamental de "salvar els mots", "salvar la llengua". L'any 1966 Salvador Espriu, en una poesia dedicada als estudiants de Barcelona reunits en l'Assemblea Constituent del Sindicat Democràtic d'Estudiants de la Universitat de Barcelona, dirà, explicant la seva pròpia funció i actuació, que és la de la seva generació:

"Però hem viscut per salvar-vos els mots, per retornar-vos el nom de cada cosa, perquè seguíssim el recte camí d'accés al ple domini de la terra".

Resulta interessant de remarcar l'associació entre la llengua i la terra, entre el domini de la llengua i el domini de la terra, domini que és sinònim de llibertat. Llengua, terra i llibertat, tres elements associats que s'evoken els uns als altres. Un exemple d'aquesta associació seria l'eslògan: "El poble que guarda la seva llengua té la clau de la seva llibertat". L'associació llengua/terra és molt freqüent. Maragall en la seva "Oda a Espanya" (1898) diu: "Parlo en la llengua que m'ha donat la terra aspra". Recentment, l'abat de Montserrat, Cassià, parlant als excursionistes i a la multitud reunida a Montserrat durant l'acte de renovació de la "Flama de la Llengua", del 1978, va dir:

"Resseguint la terra, vosaltres heu après a conèixer la terra i amb ella la força de la llengua".

Vull recordar, encara que breument, el paper tan important que els escriptors i editors catalans van assumir en el procés

de resistència a la españolización de la cultura i en el procés de recuperació de la llengua. Avel·lí Artís ho recordava recentment:

"La nostra tasca era gairabé suïcida. ¿Vosaltres sabeu el que representava escriure sense possibilitats de publicar, escriure perquè tot anés a parar a un calaix d'escriptori?; però llavors ja érem concients que érem els dipositaris d'una cultura".

Per a ell i per a molts d'altres escriptors la cultura és indissociable de la llengua. Pel contrari, els catalans col·laboracionistes preconitzaven una cultura catalana expresada en castellano.

Una altra associació que apareix sovint és la de la llengua amb la flama, amb el foc. Abans he esmentat la "Flama de la Llengua". Es tracta d'un moviment i d'una peregrinació anual que va iniciar-se l'any 1968. En els anys següents s'anomenà "Renovació de la flama de la Llengua". L'any 1968, els excursionistes de Catalunya, per homenatjar Pompeu Fabra van portar a peu una flama encesa el peu de la seva tomba, a Prada de Conflent, fins a Montserrat. D'ençà de llavors, any rera any, diverses entitats excursionistes d'arreu de Catalunya han renovat la tradició. Per exemple, l'any 1978, la flama va ser portada a la comarca d'Osona per les entitats excursionistes de la mateixa comarca i, d'allà, a Montserrat. Aquest any eren presents a Montserrat persones que representaven les diferents àrees on es parla la llengua catalana. Els itineraris seguits per dur la Flama a Montserrat varien cada any. La Flama, com la llengua, enllaça simbòlicament els diversos paratges i pobles per on passa. La Flama, renovada cada any, representa la continuïtat en els esforços per a la llengua: és un signe de resistència.

Una mica abans de la iniciativa de la Flama de la Llengua, va sorgir la Flama de la Sardana, consistent en una caravana que cada any recorre una part del país. L'any 1978 va sortir de Banyuls de la Marende (França), anomenada ciutat pubilla de la Sardana el 1977, fins a la vila de Tona, anomenada ciutat pubilla de la Sardana l'any 1978. L'any següent, el 1979, va

na i de tots els actes és iniciativa d'una entitat federativa anomenada Obra del Ballet Popular, que aplega uns seixanta esbarts i cent-cinquanta entitats sardanistes.

La sardana va ser prohibida després de la guerra. Alguns anys després s'autoritzaren audicions de sardanes, on només era permès d'escoltar-les. Els intents de dansar-les suposaven la intervenció de la policia i la prohibició de les audicions. Aquestes audicions van representar, en certa manera, una de les primeres mostres de resistència. La gran difusió de la sardana, tant sota la dictadura franquista com sota la de Primo de Rivera, és deguda, aparentment, a la idea de què allò que no és permès de dir amb la boca, cal dir-ho amb els peus, les mans i tot el cos. La sardana com a símbol d'identificació té una sèrie de significats i de valors. Examinem-ne una interpretació corrent, per boca del president de l'esmentada Obra del Ballet Popular:

"La Sardana porta en el seu si una filosofia i una reafirmació de la forma de ser dels catalans. A través de la sardana es dedueixen conceptes de democràcia i llibertat. Dins la rodona no hi ha diferències de sexe o edat; s'hi pot participar o no; s'hi pot entrar i sortir quan es vol; porta el compte i el ritme el quipí és reconegut per tots com el que més en sap. Penso, a més, que és justa i no exclou a ningú".
(Declaracions a Mundo Diario, 20 maig 1978).

Maragall diu en la seva coneguda poesia: "Es la dansa sencera d'un poble / que estima i avança donant-se les mans". En aquests versos de Maragall i en la pròpia sardana hi trobem una inversió de tots els valors negatius atribuïts al poble català per l'expressió rojo-separatistas.

Altres símbols significatius són la nit i el dia, les tenebres i la llum. El que per al nou règim era vivir con la cara al sol, el sol de la nueva España, era per a nosaltres l'inici d'una "llarga nit". Salvador Espriu dirà als estudiants de Barcelona:

"Ah, joves llavis desclosos després de la foscor, si sabíeu com l'alba ens ha trigat, com és llarg d'esperar un alçament de llum en la tenebra".

En una recent exposició de llibres que tingué lloc a la fundació Miró sota el títol de "El llibre com a eina de recuperació d'un poble", els llibres estaven distribuïts per etapes. La primera es titulava "La llarga nit" (fins 1950), la segona etapa, "Un resplandor d'alba" (1950-1959).

Josep Benet parla de "la llarga i negra nit". Raimon canta "que llarga és la nostra nit". Parlar de la "negra nit franquista" s'ha convertit gairabé en un tòpic. *

Algú ha dit: "Nosaltres venim d'un llarg silenci". I de nou Raimon canta "Cantarem la vida / cantarem la nostra vida / de poble que no vol morir".

La paraula desert és una altra de les imatges que s'ha utilitzat per a referir-se a la situació de Catalunya. L'última vegada que la vaig escoltar fou en boca del Conseller de Cultura de la Generalitat, durant la presentació d'una col·lecció de llibres (1978). Va dir textualment "La multiplicitat d'inicatives ens ha permès de sobreviure durant el pas del desert".

Recapitulant, tenim la següent sèrie d'oposicions simbòliques: nit/dia, tenebres/llum, silenci/ paraula, desert/terra promesa, mort/vida. Una sèrie de situacions, moments i llocs marginals s'oposen a d'altres totalment clars, definits i positius. L'element que transforma l'oposició significativa nit/dia és l'alba. Per això es converteix també en un símbol important. El poeta exclamà: "Si sabíeu com l'alba ens ha trigat", i els franquistes referint-se a una fase semblant, però del procés invers i contrari cantaven: en España empieza a amanecer.

L'identificació ètnica a Espanya en l'època moderna i contemporània sorgeix d'una situació d'estructura. Una estructura que s'imposa a una altre i l'englova. Les dates que assenyalen aquest xoc d'estructures, en el cas de Catalunya, són el 1714 i el 1939.

L'identificació ètnica sovint adopta, per reacció a aquest xoc, la forma de "communitas". És en els moments de "communitas" quan s'afirma una humanitat determinada, quan s'inverteixen els

símbols i els papers, i el negatiu es transforma en positiu. La identificació ètnica, quan adopta la forma de "communitas", origina a més nova energia moral, més cohesió, ultra fer sorgir nous símbols, o, al menys, significats nous de vells símbols.

La identificació ètnica s'enforteix a Catalunya després de la guerra a través d'un moviment alternant de situacions de "communitas" i d'estructura. La situació de "communitas" és sempre limitada, dóna lloc de seguida a una situació estructurada. En l'estat franquista, els rituals de "communitas" si hi existiren tingueren com a funció principal mantenir i enfortir l'estructura. Per al moviment ètnic i nacional català els rituals de "communitas" serveixen per a fer sorgir nous embrions d'una estructura alternativa i oposada a l'anterior.

Presento a continuació, de forma breu i esquemàtica, un aconteixement en què la identificació ètnica adopta la forma de "communitas". Es tracta de la festa d'entronització de la Verge de Montserrat, celebrada el dia 27 d'abril de 1947. Aquest acte fou un primer pas important en el procés de la situació d'estructura aguditzada per conflictes interns i externs derivats de la guerra i conquesta de Catalunya.

Es va constituir en primer lloc una comissió promotora amb el nom de "Comissió Abat Oliba". A les comarques i ciutats es van crear altres comissions. Es creà xarxa de gent que s'estenia per quasi tot Catalunya. Segurament fou la primera xarxa de gent "de país" de la postguerra. Tant a nivell formal com informal, l'organització estava orientada per l'esperit de "communitas". En la festa constituent de la comissió principal, el 30 d'octubre de 1946, l'abat de Montserrat responia al President de la Comissió: "Montserrat, per damunt de totes les diferències que entre catalans hi hagi, serà un lloc on podran sentir-s'hi verament germans, ja que tots són fills de la Verge bruna" (Carta circular nº 4, Barcelona, 1946). Una nota de la Comissió parla de la "gran jornada de germanor del nostre poble". Una estampa de la Verge que va ser molt difosa portava escrit: "Ningú no ha d'ésser exclòs d'aquesta festa de família, pensi com pensi, a menys que ell mateix se n'excloués per odi als seus germans o la seva Mare".

Un dels membres de la Comissió ens diu: "Aviat ens adonarem que les festes d'entronització s'havien de fer més grans i més solemnes que mai, però que l'oportunitat aconsellava que fossin les festes de la reconciliació de Catalunya i que, per primera vegada des de 1939, la gran protagonista havia d'ésser la Catalunya recuperada, alliberada de les quatre cotilles provincials, la Catalunya que tornava a ésser una sola cosa".

I del caràcter i de la constitució de la comissió ens diu:

"I bé, podem dir que, a la fi, hi vingué tothom: gent que anava a missa i gent que no hi anava, monàrquics i republicans, socialistes i liberals. Catalunya i Montserrat, una sola cosa una vegada més, feren el miracle. Un any després, Catalunya emplenava la muntanya i, com una aparició somniada, una bandera catalana es desplega davant de tothom" (Manuel Ibáñez Escofet, Primer nucli de la Comissió Abat Oliba, a Serra d'Or, abril 1977, p. 47).

Passant ja als actes de la festa, un testimoni ens els descriu amb els següents termes:

"El nombre d'assistents a l'entronització, el 27 d'abril, fou avaluat en 70.000 persones, sense dubte la xifra més alta registrada mai a Montserrat. Fogueres i repics de campanes, dalt la muntanya trobaren ressons arreu del país. Resultaren particularment significatives abans o després les celebracions especials dels escaladors, dels excursionistes, dels sardanistes, del magisteri, dels estudiants. A moltes poblacions, d'aprop i de lluny, hi hagueren, ran de festa, cultes i festeigs extraordinaris. Una forma esplèndida de participació foren els pelegrinatges a peu, en especial l'ascensió a la muntanya, amb grups com el d'un miler de diocesans de Barcelona i el d'uns mil cinc-cents de Solsona..... Cal recordar encara la vetlla de Santa Maria, on se succeïren les representacions d'una trentena de comarques i es féu ofrena de les primeres llànties" (Maur M. Boix, Cara i creu de l'entronització, en Serra d'Or, abril, 1977, p. 38).

Els actes es poden dividir en dues parts: el dia 26 d'abril, inclouïda la nit, i el matí del dia 27. Maur Boix recorda la vetlla del dia 26:

"Ningú dels qui la visquerem no pot haver oblidat aquella vetlla de Santa Maria. Una manifestació excepcional de devoció montserratina, però alhora una explosió de país. El primer retrobament col·lectiu després de la guerra. N'era un exponent concret, absolutament insòlit, increïble tot i sentint-lo tan clar, el català que ressonava per la muntanya a través dels altaveus. Mentrestant anaven arribant els grups, l'església s'omplia i en tornava a omplir, l'entusiasme de la gentada donava a les places, amb un temps esplèndid, l'aspecte d'una cosa irreal. La concurrència, ja a aquelles hores, fou calculada en unes 30.000 persones. Molta gent, del Monestir i de fora, s'estigueren tota la nit sense dormir" (Ibid., p. 39).

L'únic símbol que no va ser-hi present va ésser l'himne nacional. Els Segadors. Però, el Virolai, l'himne montserratí, es va carregar de significació ètnica i nacional. Un altre testimoni ens conta al respecte:

"....Ahir al vespre, quan el ministre va entrar a l'església, va ressonar com una mena de cant de combat, com si el cantessin fins les pedres de les parets, i diu que, mentre avançava pel passadís del mig, el cos enorme del ministre s'anava encongint, encongint".
(Maurici Serrahima, Del passat quan era present, en Serra d'Or, abril 1977, p. 50).

L'acte de l'entronització, el matí del dia 27 d'abril, també va tenir dues parts: una més oficial i, l'altre, més popular. L'acte va ser presidit pel Cardenal de Tarragona com a legat pontifici (l'anterior Cardenal de Tarragona era a l'exili) i pel Ministre d'Afers Exteriors en representació del Cap de l'Estat. Hi havia vint bisbes, les autoritats civils i militars de la regió, representacions eclesiàstiques i de les ordres religioses, personatges d'etiqueta, ajudants d'honor i una banda de l'exèrcit. Jerarquia i etiqueta. Els discursos i el sermó, en castellà. Però la situació de "communitas" s'obté malgrat l'estructuració de l'acte i la seva jerarquització. Diversos moments de vibració popular molt intensos es produïren al llarg dels actes. Un testimoni ens diu:

"Resultà extraordinari, novament increïble, el rés multitudinari de la Visita espiritual del Doctor Torras, a les places mateix, a la fi de la missa,

darrere el cant del Virolai, repetit aquell dia tantes vegades".
(Maur Boix, *ibíd.*, p. 40).

Una persona ens conta que la visita espiritual ressonava com una proclama. Maurici Serrahima va recollir en el seu diari aquestes impressions:

"Els monjos, atrafegats com una cuinera en dia de festa major. Tothom està per a tothom. La veritat de moltes coses esdevé visible a través de les solemnitats organitzades. Els qui treballen de debò, són amagats, a dintre. Estem contents. Una mica nerviosos, però contents. Després, cadascú ha anat per les seves, i tot ha tornat a ésser el que era abans. M'he assegut a la barana de la plaça i he contemplat el Monestir i la muntanya: "El Canigó, no el tiraran a terra".
(Maurici Serrahima, *ibíd.*, p. 50).

Veiem reflectit en aquest fragment l'esperit de "communitas": "Tothom està per a tothom", i la successió a la situació ordinària d'estructura: "Després, cadascú ha anat per les seves, i tot ha tornat a ésser el que era abans". Però la frase final, un vers de Verdaguer en el seu poema "El Canigó", que l'autor del diari associa amb la visió de Montserrat i amb els actes ja acabats, indica que quelcom ha canviat en iniciar-se de nou la situació d'estructura. S'ha adquirit una convicció més arrelada, una més gran força moral i s'ha aconseguit també un augment de la identitat en comunicar-se i fusionar-se emotivament els uns amb els altres a través dels actes del ritual i de la manipulació continuada de determinats símbols.

La llengua recordaba públicament, els focs als cims de les muntanyes, el repic de les campanes, la bandera catalana presidint l'acte des del cim més alt, els cants repetits, i després les actituds i emocions reflectides en les següents expressions: "el cor ple de goig", "festa", "vibració", "abnegació", "communicació", "unitat de participació popular" (sectors i comarques), "anul·lació de divisions i fronteres" (creients i no creients), "record dels catalans absents", "reconciliació", constitueixen senyals de l'estat de "communitas" que va impregnar tota la celebració.

La força d'aquest acte va servir per a contrarrestar les situacions i actituds d'aïllament, pessimisme, por i insolidaritat que, en graus diferents, estava provocant el procés d'imposició d'un nou ordre i la repressió que l'acompanyava. Aquests actes constitueixen un pas important en la creació del símbol "reconciliació". És interessant de notar que la reconciliació s'expressa mitjançant formes i a través de símbols religiosos abans que es formulí en termes polítics.

L'actitud repressiva de les autoritats farà que aquest acte pugui semblar només un parèntesi. Com tothom sap, la celebració d'actes, inclosos els rituals de "communitas", no ha estat cosa fàcil. Si malgrat les prohibicions es portaven a terme, l'enfortiment moral i el sentiment de victòria era més gran. Cal tenir en compte també que, actes que no buscaven una situació de "communitas", es transformaven en actes de "communitas" per l'actuació de les forces repressives.

L'energia obtinguda és canalitzada a través de formes organitzatives diverses, tant en el terreny polític com en altres terrenys. Sense fer una exposició cronològica ni exhaustiva, vull assenyalar que els organismes que han tingut un cert pes en el procés de resistència han sorgit en un terreny ben abonat per rituals de "communitas", moviments de solidaritat i actituds unitàries. El sorgiment d'organitzacions tals com el Sindicat Democràtic d'Estudiants de la Universitat de Barcelona, La Taula Rodona, l'Assamblea de Catalunya, etc., crec que no poden entendre's com a resultat d'un acte de planificació racional. La conjunció de persones i de sectors socials que han estat indispensables per a aconseguir la seva constitució ha anat precedida d'actituds de solidaritat i unitat, i aquestes han sorgit moltes vegades, i s'han mantingut, mitjançant actes i rituals de "communitas".

"Redreçament" vol dir recuperar de les tenebres exteriors, de la zona prohibida, del regne del negatiu, una sèrie d'elements que, en recórrer el camí invers i en tornar a creuar la frontera, es revesteixen de valors positius, es converteixen en elements que contribueixen a la cohesió i identificació de tot

el grup. El procés de redreçament o d'inversió es fa pas a pas. El passat marca les directrius del present, si més no a nivell simbòlic. Les mateixes paraules, expressions i símbols amb continguts diferents, apareixen en fases semblants pels dos processos oposats de fixació de la realitat sociocultural. En el moment de l'ascens del moviment franquista apareix una paraula significativa: ruptura. La ruptura con todas las instituciones que implicasen la negación de los valores que se intentaba restaurar. En el moment en que "nostra raó és força creixent, la vostra es va desfent", en vers d'Ovidi Montllor, apareix novament la mateixa paraula, la ruptura amb l'ordre franquista.

Transformar la realitat vol dir també ajustar-se a ella, anul·lar un conjunt de símbols, perquè aquests estan presents en la consciència de la gent, condicionant-ne la percepció i actuació. Invertir els significats dels símbols i els símbols mateixos és un moment clau en el procés de fixació d'una nova realitat sociocultural.

NOTES

- (1) Aquest treball va ésser redactat per explicar algunes característiques importants del procés històric recent a persones de fora de Catalunya. Va ésser llegit a Canaries el mes de Maig de 1978.

BIBLIOGRAFIA

- BENET, Josep.
1978 Desfeta i Redreçament de Catalunya, i altres parlaments i escrits. Editorial Crítica. Barcelona, 1978.
- BOIX, Maur M.
1977 "Cara i creu de l'entronització" a Serra d'Or, abril
- FORMACION POLITICA.
Lecciones para las Flechas. Sección Femenina de FET y de las JONS. Octava edición. Madrid, s.a.

IBÁÑEZ ESCOFET, Manuel.

1977 "Primer nucli de la Comissió Abat Oliba" a Serra d'Or,
abril.

MOORE, Sally Falk and G.MYERHOFF, Bárbara.

1975 Symbol and Politics in communal ideology. Cornell U-
niversity Press. Ithaca.

SERRAHIMA, Maurici.

1977 "Del passat quan era present (fragments" a Serra d'Or,
abril.

TURNER, Victor.

1969 The Ritual Process. Routledge and Kegan Paul, London,

CORREO CATALAN.

1939 1 abril, 1 setiembre.

MUNDO DIARIO.

1978 20 mayo.

VANGUARDIA ESPAÑOLA.

1939 28 enero, 4 febrero, 5 agosto, 6 octubre.